

אדם, כי השגחתו ית' היא לפי מדת הבטחון שאדם משליך יהבו על בוראו ית', והלכך ראוי לפוטרו. וצידד לפי"ו שעיר שכולה רבנן כופין זה את זה לבנות חופה. ובחידושי חת"ס הסתפק בזה. ועל דרך מש"כ חת"ס לעיל, יש בדבר סברא נוספת, שלכך פטרום חכמים, לפי שתורתם נחשבת כהשתתפות בשמירת העיר – ואלו הם 'נטורי קרתא' (כמו שאמרו בריש איכה רבה, ג), וזו חלקם בחומת העיר. ואלם טעם זה לא מפורש בגמרא, ומשמע שגם בלעדיו הם פטורים. (ע"ע בתלמידי רבנו יונה – ברכות ד:). ועיין עוד במובא בב"מ קח. על הגדרת 'תלמיד חכם' לענין פטור ממסים. וראה בהרחבה בתרומת הדשן ש(מב).

דף ח

הערות בפשט; ציונים; ליקוטים מפוסקים אחרונים

גם כי יתנו' וגו' אמר עולא: פסוק זה בלשון ארמית נאמר' – 'דאי אפשר לפרשו מלשון נתינה, כמו זה יתנו, דאם כן היתה התי"ו צריכה להיות דגושה והיא רפה'. (הגר"א נבנצל שליט"א)

רבי פתח אוצרות בשני בצורת, אמר יכנסו בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי גמרא, בעלי הלכה, בעלי הגדה, אבל עמי הארץ אל יכנסו... רבי לטעמיה דאמר רבי אין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ' – אף על פי שגם את עמי הארץ מצווין להחיות, מדובר שלא היה סיפק לכל, ועל כן העדיף את בעלי התורה, (וכפי ששנינו בסוף הוריות) שתלמיד חכם קודם לעם הארץ להחיות). אבל אם כן, מהו זה שאמרו 'רבי לטעמיה דאמר רבי אין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ', הלא בלאו הכי ת"ח קודם, כאמור? (כן הקשה בקובץ שיעורים). ויש לפרש שהשאלה כאן לא היתה על מצב של 'פיקוח נפש', אלא להקל על סבל העם בשני בצורת, והיתה לו כמות מוגבלת, שאין בה לכולם לזמן ארוך, ולכך לא נתן אלא לבעלי תורה ולא לאלו הגורמים את הפורענות.

וכן הביא בב"י (יו"ד רנא, יא ובשו"ע שם) מהריטב"א: 'רבי שהיה מצטער שנתן פתו לעם הארץ – משום דהווי שני בצורת, ומה שהיה אוכל עם הארץ יחסר לת"ח, הא לאו הכי – חייב להחיותו, אבל אם בא לפנינו מת ברעב – חייב להחיותו אע"פ שהוא ספק אם יחסר לת"ח אחר כך'. (וע"ע אגרות משה יו"ד ח"א קמד).

ומהרש"א הוסיף טעם בדבר, לפי שאמרו שבשני בצורת כשכולם שרויים בצער, אסור לאדם לענג עצמו וחייב להשתתף עם הציבור בצערם, ולפי שעמי-הארץ אינם עושים כן, שאוכלין כדי שבען ואין מצטערים בצער כולם כדי שעושים ת"ח, לכך לא רצה ליתן להם, כדי להרעיבן ולצערן. (וע' ברמ"ה כאן, שדוקא עם-הארץ שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ הוא שאסור לרחם עליו, אבל אם היה בדרך-ארץ, גם רבי לא היה מרחקו).

ז' לכל מילי מי בעינן י"ב חדש, והתניא: שלשים יום לתמחוי, שלשה חדשים לקופה... כי תנן נמי מתניתין שנים עשר חדש, לפסי העיר תנן' – מסתבר, שהוא הדין לכל שאר צרכי העיר דינו בי"ב חדש, כגון בניית בית הכנסת וכתובת ספר תורה. וכתב ב'נמוקי יוסף' שאין חילוק בין אם כוונתו להשתקע או כוונתו לגור, אלא תלוי הכל בזמן שדר שם בפועל. ובמרדכי (וכן פסק הרמ"א חו"מ קסד, ב) כתב שאם ידוע שירד להשתקע שם – דינו כאנשי העיר מיד. ומסתבר שלשיטה זו הוא הדין להיפך, אף בששה יותר מ"ב חדש, אם ידוע שאינו שם בקביעות – אינו כאנשי העיר.

ועל כל פנים, יש להורות כן לענין בני ישיבה שבאים ללמוד במקום מסוים לשנים מועטות בלבד, שאינם נחשבים כאנשי העיר. ואולי גם ה'נמוקי יוסף' מודה בזה. ואולם בדברים שגם להם יש תועלת והנאה מהם – ניתן לתבוע מהם כשיעור הנאתם. ומאחר וקשה לאמוד את הדבר, צריך להגיע לפשרה עם כל אחד מהם. (עפ"י אגרות משה חו"מ ח"א מ)

(ע"ב) 'קופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה, נגבית בשנים – שאין עושים שררות על הצבור פחות משנים... מאי שררותא... שממשכנין על הצדקה...' – מבואר שאין צורך בכח 'בית דין' במישכון על הצדקה. ואפשר, כיון שהרשות נתונה לגבאים מאת ב"ד למשכן, הרי הם כשלוחי ב"ד, שהרי מדובר שכבר קצוב וידוע כמה כל אחד צריך ליתן (כמו שכתבו בתוס'). (קובץ שעורים. וצריך עיון לפי'ו מדוע לא די באחד, כאשר שליח ב"ד. וכתב בספר 'ברכת אברהם', לפי שלא נשלחו לכפות על מקרה מסוים, וההכרעה מתי ראוי לכפות ומתי לא, נתונה לגבאים, לכך נחשב כשררה). ומלשון הרמב"ם (מתנות עניים ז,י) נראה שהמישכון נעשה ע"י בית-דין דוקא, והשנים אינם אלא מודיעים לב"ד, וגם זה נחשב כדבר שררה לשיטתו. ואמנם בתוס' מבואר ששנים ממשכנים. (עפ"י 'אילת השחר').

ע"ע ב'מגדים חדשים' (שבת קיח): אם אותם הגובין היו מן המחלקים או המחלקים היו שלשה אחרים.

ורשאים בני העיר לעשות קופה תמחוי ותמחוי קופה ולשנותה לכל מה שירצו' – שיטת רבנו תם, וכן דעת רוב הפוסקים, שביד אנשי העיר לשנות אפילו לדבר הרשות. שיטת הר"י מיגאש (הובאה ברא"ש ובטור יו"ד רנו) שלא הותר להם אלא לצורך עניים אחרים. ודוקא בני העיר, אבל גבאי צדקה – שיטת כמה מן הראשונים שלא הותר כלל לשנות, ואפילו לדבר מצוה. (תוס' ערכין ו; מרדכי כאן בשם הר"י). ושיטת הרא"ש (כאן) שלדבר מצוה מותר לגבאי לשנות. ו'בני העיר' שאמרו, הכוונה לכל חברה ציבורית, שעיקר החילוק הוא בין יחיד לציבור. – כן הורה הגר"מ פיינשטיין זצ"ל (אג"מ יו"ד ח"א קמה) אודות שינוי ביעוד בגדים שנאספו על ידי 'אגודת ישראל' למען פליטי יהודי פולין, שלא היתה אפשרות לשלחם שמה מחמת המלחמה. ואמנם, התיר לשנותם למטרה אחרת רק על דעת שאם וכאשר יצטרכו ויוכלו לשלוח לאותם פליטים – יגבו שנית עבורם, ואז דוקא מותר לשנות. וטוב להשתמש בבגדים עצמם עבור עניים אחרים מאשר למכרם בזול – ע"ש פרטי הדינים. (וע"ע בענין זה בשו"ת מהרי"ק ה; שו"ת אחיעזר ח"ב כג).

'מנא הני מילי? אמר רב נחמן: אמר קרא 'והם יקחו את הזהב'...' – הכתוב מדבר בבגדי כהונה, שהם באים מתרומת הלשכה מן השקלים, והרי ממשכנים עליהם. אבל בנדבת המשכן לא היו ממשכנים, שהיא באה מאת כל איש אשר ידבנו לבו, ולא היו שם מישכון ושררה. (קובץ שעורים. וכע"ז מובא מ'נועם מגדים' – תצוה. וע"ע: רש"ש; בעל הטורים – ריש תרומה).

'שממשכנין על הצדקה, ואפילו בערב שבת' – כתב הב"ח (יו"ד רמח): משמע שמדובר בצדקה שכבר קצבו בני העיר עליהם, ונדר כל אחד ליתן כך וכך ליום פלוני, והגיע זמן הניתנה בערב-שבת, אז הוא שכופין עליה, ואף על פי שיש לו פתחון פה לומר טרוד אני בצרכי שבת. אבל כאשר לא נדר מעיקרא אלא שכופין אותו מה שהוא ראוי ליתן, בזה אין כופין בערב שבת.

והא כתיב 'ופקדתי על כל לוחציו' ואמר ר' יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב: ואפילו גבאי צדקה? לא קשיא, הא דאמיד הא דלא אמיד' – ולא דוקא לענין מישכון בעל-כרחו, אלא גם 'אדם שוע שנותן צדקה יותר מהראוי לו, או שמיצר לעצמו ונותן לגבאי כדי שלא יתבייש – אסור לתובעו ולגבות ממנו צדקה. והגבאי שמכילמו ושואל ממנו – עתיד הקב"ה

ליפרע ממנו' (רמב"ם – מתנות עניים ז, יא; שו"ע יו"ד רמח"ז). ואולם זה דוקא במי שידוע שמתבייש לסרב, אבל סתם אדם – אין חוששין בדבר, שאם אין לו – מסתמא לא יתבייש מלומר זאת. וכן אדם הידוע לעשיר, שמן הסתם לא נתן מעשר מהכנסותיו לצדקה, גם אם ידוע שיתבייש לסרב, נראה שאין בזה משום 'פקדתי...!', שזו ככפיה המותרת. ואפילו אם ידוע שנתן מעשר, מסתבר שעד חומש רשאי לבקש ממנו ואין בזה משום 'פקדתי', מאחר שמצוה מן המובחר עד חומש. ולכן מותר לאדם חשוב ומפורסם לבקש מן העשיר, אע"פ שידוע שיתבייש מלהשיב פניו ריקם. (עפ"י שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ג צה. וצ"ע, שלפי"ז דברי הרמב"ם אמורים רק בעשיר שנתן צדקה יותר מחומש, דבר שאינו מצוי כלל וכלל. ומדוע סתם הדברים ולא פרש).

יושקיל מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה' – 'ארבע מאות' בכל מקום מורה על סכום גדול (ע' במצוין

ב'מגדים חדשים' ברכות כ. נא:

וכי"ב כתב הר"מ שטראשון על מה שאמרו לעיל 'תליסר שני'. ע"ש כמה דוגמאות שנקבו מספר זה של שנים, וכתב שזו לשון הפלגה ולא בדוקא. וכי"ב מובא בספרי האחרונים על המספרים 'שלש מאות'; 'שישים'; 'עשרים וארבע'.

'כגון רב שמואל בר שילת, דרב אשכחיה לרב שמואל בר שילת דהוה קאי בגינתא...'

על יחוסו וענינו של רב שמואל בר שילת, והענין שהיה מלמד תינוקות – ע' דברים נפלאים בספר 'סיסי לילה' נב (עמ' 125 ואילך). וע"ע במובא בהגהות ר' מתתיהו שטראשון.

טעמים וענינים

'רבי פתח אוצרות בשני בצורת... פרנסני ככלב וכעורב...' – היינו, שיפרנסו ללא תליה בזכות כלשהי, שאמר לו שישוה לקונו בזה, כשם שהשי"ת מרחם על שני הברואים הללו, וכדאיתא בגמרא (שבת קנה): על הפסוק 'יודע ה' דין דלים' – יודע הקב"ה בכלב שמזונותיו מועטין לפיכך שווה אכילתו במעיו שלשה ימים. ולמה מזונותיו מועטין? מפני שהכלב אין לו השפעה מצד מדת הדין שיהא לו מזון בשפע, וכמו שכתוב (ישעיה נז) 'הכלבים עזי נפש'. וכן העורב, אכזרי הוא, ומצד מדת הדין אסור לרחם על אכזרי, (וכדאיתא במדרש שמואל יח), ומכל מקום השי"ת ברוב חסדיו ורחמיו נותן מקום גם לברואים אלו.

ורבנו הקדוש התעורר לבקשתו, שנתעוררה בו רחמנות בשורשו. ולאחר מכן התחרט, שחשב שאמנם השי"ת יכול לרחם אף על ברואים כאלו, שהוא גדול העצה ורב העלילה, ויכול להשגיח שאף שישפיע לאלו, לא יגיע מהם שום רעה לאחר, אבל אדם אין ביכולתו להשגיח לבטח וצריך לירא שמא כשירחם על אכזרי תגיע רעה לרחמני, ואמר 'אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ'.

וכאשר בדק ומצא שהיה זה יונתן בן עמרם תלמידו, חזר בו מדעתו זו, שאסור ליתן מפתו לעם הארץ, – שהרי הקב"ה צוה לישראל מצות צדקה, וצוה לרחם על כל ישראל, ו'בהדי כבשי דרחמנא – למה לך', ומזה התבונן רבנו הקדוש, שלא נתן הקב"ה לאדם להרהר אחר מצות ה', שהרי כפי דעתו שאינו נותן מפתו לעם הארץ, יכול ליפול בטעות ולא ליתן גם לתלמיד חכם שלא ירצה להנות מכבוד התורה, ולכן חזר מדבריו ואמר 'פרנסו הכל', ולא סמך עצמו על מה שראה שארע לו נס ורחם על תלמיד חכם אע"פ שלא הכירו.

ואם היה בו ברבנו הקדוש שמץ תקיפות להתגאה ולומר שהוא מכוין לרצון השי"ת אף שלא מדעת, היה נשאר בדעתו כמו שהיה תחילה, שלא ליתן מפתו לעם הארץ, והיה סומך שאף אם יארע ת"ח שאינו רוצה להנות מכבוד התורה, יכוון שלא מדעת ויתן לו. ולא חשב כן, אלא חזר ושב מדעתו ואמר, אף שארע לי פעם אחת כן, לא בכל שעתא מתרחיש ניסא, שמא לא אזכה בפעם אחרת לכוין כזה, ולכן אמר 'כנסו הכל'. (מי השילוח – ח"ב, לקוטי הש"ס. וע"ע מחשבות חרוץ עמ' 118)

'ככתבם וכלשונם'

'אלו תלמידי חכמים שמכתתים רגליהם מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה' – 'כתי' – המכתת עצמו והרגלו, כענין שאמרנו על אמרם ז"ל 'אלו ת"ח שמכתתין רגליהם מעיר לעיר...' – פירוש 'רגליהם', לא על הילוך הרגלים, אלא כיתות הרגלם, וזהו 'כתי' / ואז תהיה על ידי זה מוכן 'למאור' – לאור החכמה והמדע.

וכאשר דיברנו היום, כי באמת לב האדם – כרכא דכולא ביה; לב מבין, לב יודע, לב רואה, לב חושב מחשבות חרש וחושב. ובכלל נאמר בפסוק 'לב חכם'. ונמצא כי לב האדם חכם, אלא שהוא כדמיון בית מלא כל טוב והחלונות סגורים, והכל כאין, ואם לא יפתח החלונות לעולם, הרי כל הטוב כלא היה. כן אמנם האדם, לבו מלא כל טוב, כמובן, כי מעשה ידיו של הקב"ה הוא, ורק החלונות אוטמים, כי הלב סגור בערלה... אשרי לאדם שכיתת ערלתו, וכתי' – למאור'. (מתוך 'חכמה ומוסר' לרש"ז זיו מקלם, ח"ב רנד).

'יכנסו בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי גמרא' – 'משמע דאפשר שיהיו בעלי משנה או בעלי גמרא ולא בעלי מקרא. וכן כשהשיבו רבי יונתן בן עמרם דלא קרא שאלהו שוב אולי שנית. ודלא כאותן ששופכין בוז על מקצת גדולי זמנינו בש"ס ופוסקים ואין להם יד כ"כ במקרא'. (רש"ש. ואין כוונתו לפטור מלימוד מקרא, שכבר צווחו על כך כמה גדולים בספריהם – ע' באגרת הפרי מגדים' בהקדמה לספרו; צוואת ר"י מליסא לבניו; וע' שו"ע הגר"ז הל' ת"ת ב, ט; שו"ת שבט הלוי ח"ג קמד ועוד).

'כללא דמילתא, כל מילתא דאית להו הנאה מיניה, אפילו מיתמי' – 'כתב הר' יוסף: 'כל מילתא דאיתא להו נטירותא ליתמי' – כגון מיני פורעניות, אבל ארנוניות לא רמינן איתמי. ויראה לי דכל מיני מסים מידי דנטירותא נינהו, כי הם השומרים אותנו בין העכומ"ז, כי מה תועלת יש לקצת (בדפו"י לא מופיעה מלת 'קצת') עכומ"ז בנו לשומרנו ולהושיב אותנו ביניהם, אלא בשביל הנאה שניאותין מאת ישראל לגבות מהן מסים וארנוניות'. (רא"ש. וכתב בתרומת הדשן (שמב), שמתוך כובד עול משא מלך ושרים, נהגו לסמוך על שיטה זו, לגבות מס מן היתומים).

(ע"ב) 'צריך לזוהר מלגרום צער לשום בריה, אפילו לצורך מצוה, כמו שדרשו (בבא בתרא ה:) 'זפקדתי על כל לוחציו' (ירמיה ל) – אפילו גבאי צדקה. ואדונירם על המס דשלמה המלך ע"ה, לחצוב אבנים לבנין בית המקדש, דאין לך מצוה גדולה מזו, נענש מדה כנגד מדה... ולכך היו הסנהדרין מתענים אותו יום (שדנו דין מיתה. סנהדרין סג.), לכפר על נפשותם, וסנהדרין ההורגת יותר מאחת בשבעים שנה נקראת חובלנית (מכות ז.), אף על פי שהוא בדין נענש, דגם כל שחבירו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה (שבת קמט:)...'. (מתוך 'צדקת הצדיק' קעה. וצ"ב, הלא אמרו ש'זפקדתי... קאי דוקא באינו אמיד, שאו אסור מן הדין לכפותו, אבל באמיד, מצוה לכפותו. ומדבריו משמע שאפילו כששורת הדין לכפות, יש עונש על הגורם צער. ועל זה הביא הא ד'זפקדתי' וי"ל).

דף ט**הערות בפשט, ציונים וראשי פרקים לעיון**

'אמר רב הונא: בודקין למזונות ואין בודקין לכסות... האי קא מבזי והאי לא קא מבזי... ורב יהודה אמר: בודקין לכסות ואין בודקין למזונות... האי קמצערא ליה והאי לא קמצערא ליה' – הלכה כרב יהודה, שבודקין לכסות ואין בודקין למזונות. ולכאורה היה נראה מזה, שצער האדם נידון כדבר חמור יותר מבזיונו.